

**ROHONYI ZOLTÁN: A ROMANTIKUS KORSZAKKÜSZÖB
(A POSZTKANTIÁNUS EPISZTÉMÉ: A FELBOMLÓ NEOKLASSZIKUS
KÁNON ÉS A KORA ROMANTIKA ALAKZATAI A MAGYAR
IRODALOMBAN)**

Budapest, Janus–Osiris, 2001, 276 l.

Rohonyi Zoltán legújabb könyve monográfiának is tekinthető, hiszen a legtöbb fejezet szerves összefüggésbe hozható az alcímként megjelölt témával, és tanulmánykötetnek is, amennyiben elég szembeutó, hogy egyes fejezetek nem a bevezetésben megjelölt „kérdésirányok” szerint készültek eredetileg. A „beavatottak” szűk köre (persze) arról is tudhat, hogy akadémiai doktori értekezés gyanánt benyújtott műről van szó, a „nem beavatottak” viszont csak abból az „elszólás”-ból értesülhetnek erről, ami nyilvánvalóan csak apró figyelmetlenség számlájára írható a 205. lapon („Ungvárnémeti Tóth László maga is helyet követelne e disszertáció ökonómiajában...”).

Rohonyi Zoltán egyébként a magyar romantika-kutatások ismert és becsült szakembere, aki több mint három évtizedes pályája során egyenletesen magas színvonalon, tanulmányok és könyvek, disszertáció-témavezetés és elbírálás, szövegkiadás és szakkritika stb. formájában foglalkozott Kőlcsey, Katona, Berzsenyi és mások életművével. Tudósi alkatára kezdettől fogva jellemző a filológiai alaposág és az eszmetörténeti precizitás. Elméleti érdeklődése is régi keletű: roppant ambícióval (olyik esetben több kárral, mint haszonnal, azaz túlzott mértékben) dokumentálja szaktudományos olvasottságát, több nyelven is naprakész tájékozottságát. Ha valamit ebben (a méltányos elismerésen túl) kifogásolni lehet, éppen a szinte túlzásba vitt, a kelletnél talán nagyobb mértékben

felhalmozott, hordalékszerű filozófiai ismeretanyag. (Nem kizárt, hogy némi nosztalgia homályosítja el a látást manapság, de az lehet a benyomásunk: legnagyobb irodalomtörténészeink mindig is tisztában voltak a legfrissebb elméleti eredményekkel, de ezeket szemléletükbe építették, amennyiben hasznukat látták, s nem öles idézetekkel bizonygatták felkészültségüket.) Mivelhogy azonban ez nem kizárólag Rohonyi Zoltánra jellemző metódus, hanem korjelenség, semmi okunk arra, hogy az ő rovására tegyük szavát. Maradjunk tehát annyiban: komoly, igen lelkiismeretes, nagy tudású irodalomtörténész munkáját tartjuk a kezünkben, amelynek ismerete nélkül aligha foghat bárki is a 19. század első negyedének tanulmányozásához.

Érdekes és mindenki számára tanulságos a romantika standardnak tekintett, Wellek-féle meghatározásának destabilizálásáról szóló gondolatmenet, s általában a definíciós nehézségek dolgában végzett, igen körültekintő vizsgálódásai. Kitűzött céljának is eleget tesz: a Kant utáni világértési és világértelmezési rend, a posztkantiánus episztémé érvényesülését vizsgálja a neoklasszicista kánon poétikai és diszkurzív alakzataiban, s ennek révén a romantikus korszakküszöb tradíciójának felülvizsgálatát kezdeményezi. Feladatvállalása tehát részben terminológiai: az 1810 és 1820 közötti időszakot mondja posztkantiánus episztémének, amit korábban hol koraromantikának, hol a nyelvújí-

tás korának neveztek. A voltaképpen cél azonban (természetesen) nem a periódus megnevezésének, hanem leírásának megújítása, méghozzá például a *Délsziget* fejlődéstörténeti helyére vagy Berzsenyire vonatkozóan, aki (úgy mond) a retorikai allegorikusságtól a modern allegória felé mozdul el. Katona József líráját azáltal láttatja az előzményekhez képest másféleképpen, hogy benne a bensőleg osztott tudat metaforáinak és allegóriáinak tárgyiasulását az önmagára visszareflektált én képzetének tudatosulása gyanánt írja le. Kölcsey pedig a szerepek és szerepértékű hangnemek mögé húzódásra szorítja vissza a megszólalást, hogy az önmegszórozódással iróniába torkoltassa e korbéli költészetét. Voltaképpen ilyen és ehhez hasonló teoretikus megfontolásokat visz tovább azokban a fejezetekben is, amelyek bevallottan alkalomra készült előzményekre mennek vissza (Borbély Szilárd vagy Z. Kovács Zoltán műveinek kommentálása, illetve bírálata kapcsán születtek). Rohonyi Zoltán alaptörekvése mindeközben egyértelmű: arra keres választ, hogy „a Kant utáni bölcséleti és esztétikai-poétikai mozgásirány értelmezése paradigmátikus érvényüként tételezhető-e (mint kánonképző horizont), s analógiával jogosan terjeszthető-e ki irodalmunk korábbi szituálására úgy, hogy eközben a tapasztalat eredeti és metatörténetileg is mérvadónak látszó aktív jelentése megismerési nyereségként érvényesüljön.” (38.)

Szerzőnk így fogalmazza meg (ahogy ő mondja) „kérdésirányának megismerési nyereség”-ét: „a modernség episztemológiai alapstruktúrájához metatörténetileg is kapcsolt korszak-megközelítési keret révén maga a korszak és kanonikus megragadhatóságának elvi szerkezete nyert ér-

tékindexet kulturális tudásunk szempontjából.” (54.) Külön érdeme, hogy tartja magát ahhoz a törekvéséhez, hogy lehetőleg olyan fogalmisággal éljen, amely nem azonos az egykori olvasókéval, ugyanakkor olyasmit ragad meg, ami elvileg nem lehetett számukra elérhetetlen. Ezt annak dacára vélem értéknek, hogy Rohonyi Zoltánnál kevésbé hiszek bármely múltbeli befogadás akár hozzávetőleges meghatározásának egzaktságában, s még kevésbé ellenőrizhetőségében. Belátom viszont, hogy ilyesmire szükség lehet, hiszen ezek nélkül a gondolatmenet (mely pl. a tapasztalatszerzésnek és a tudásmegalapozásnak amúgy evidensnek tűnő összefüggését taglalja) banalitásokba torkollna. Mindenesetre többször hangoztatott hermeneutikai kiindulása jegyében a közelmúlt elméleti vitáinak számbavétele és értelmezése egyértelmű tanulságokkal jár, amint ezt *A mai fogalmi keret archeológiája I: a szemléleti háterek* című fejezet idézendő passzusával is illusztrálhatni: „A retorikai értelmű klasszicista allegorizáció a romantika szimbolikus és allegorikus beszédmódjának adja át a helyét, akárcsak a retorikai irónia a reflexióban megkettőződő én romantikus iróniájának. *A Feltés* vagy *A közelítő tél* Berzsenyije rejtett és nyílt »dialógus« jegyében a *Hymnus* és a *Vanitatum vanitas* közös alakzatának szövegköziséggel is jelzett iróniájú Kölcseyjének és a *Délsziget* szimbolikus struktúrájában allegorikus nyelvű Vörösmartyjának. Ez a kánon belső szerkezetét átható változás a kánonképződés immanens és explicit irányát egyaránt feltételezi, s hogy ezzel megváltozik a korszalcetre irányuló szemlélet, az már magától értetődik.” (77.)

Köztudott, hogy mind az irodalom, mind a filozófia olyannyira autonóm szfé-

ra, hogy egymásra vonatkoztatásuk hol a vulgarizálás, hol a belemagyarázás veszélyével jár, Rohonyi Zoltán ilyenmű okfejtései azonban nagyon is gondolatébresztők. Kivételes erudíciója méltán váltja ki elismerésünket még akkor is, ha a gondolatmenet olykor nehezen követhetővé, máskor némileg sterillé válik. Az elméleti viták ismertetése nyilvánvalóan hasznos, hiszen ennek révén derül ki, mely terminust milyen jelentéssel kell társítanunk, s ez akkor is így van, ha sok-sok teoretikus polémia „felmondását” néha szívesen elengednénk. (Talán a különböző időpontokban készült szövegrészek összefűzéséből előálló kompozíció hozza magával, hogy az elméleti fogalmaktól hemzsegő fejtegetések mellett váratlanul metaforikus megfogalmazások is felbukkannak, pl. a 135. lapon így beszél Berzsenyiről: „Versei nem egyformán csiszolt drágakövek, vegyületük is más-más, művének egésze viszont mélytűző gyémánt csillogásával hat...”)

Akkor a legélvezetesebb olvasmány, amikor konkrét irodalomtörténeti kérdések tárgyalásába fog, s odahagyva a könyv első harmadának értelmezői nyelvét, ropant súlyú kérdésekre keres választ. A *Döbrentei Gábor: Stúdium és szerepartikuláció* című fejezet a neoklasszika romantikába hajlását a zsenielmélet előtérbe nyomulásával illusztrálja, illetve a „megfegyelmezett zsenielv középpontba állítása” mellett a „nemzeti-történeti összefüggések” szem előtt tartásával. Egyébként is csak ritkán lehet pongyola, félreérthető fogalmazáson kapni. A 7. lapon írja: „Értelmezés nem létezhet időindexen kívül – hangzik a hermeneutikai maxima olyan kánonként, amelyet még a joghermeneutika sem tud megingatni.” Az, hogy időin-

dex nélküli értelmezés nincs, meglehetősen régi felismerés. Ez azonban kánonként nem hangozhat, legfeljebb axiómaként, hiszen a kánon Rohonyi Zoltán a későbbiekben a Szegedy-Maszák Mihály (és mások) által adott jelentéssel használja. Arról már nem is beszélve, hogy a „joghermeneutika sem tud megingatni” kitétel azt a benyomást keltheti, mintha a joghermeneutika, illetve Emilio Betti képviselte ága számára ez „megingatandó” tétel volna, holott ha valami, akkor a joghermeneutika éppen kizárólag korba ágyazottan képzelhető el.

Kölcsey és Berzsenyi vitáját kritikai-hermeneutikai folyamat példájának tekinti, mint mondja, „szemben a szakirodalom intencionális egyoldalúságával” (12). A valóságban mind a szövegalkotás, mind a szövegbefogadás az intencionáltságot is magába foglaló beállítódás, merev szembeállítás aligha indokolt. Rohonyi Zoltán valóban megkísérli a két pólus (Kölcsey és Berzsenyi) egymásban való tükröztetését, ám éppen adatszerű (biográfiai) elemek segítségével, hisz a befogadói attitűdök rekonstruálása (mint korábban már utaltunk rá) fölöttébb kétséges vállalkozás. Az analógiák, vélt hatások és egybeesések (természetesen) minden kutató számára meglehetősen bizonytalan terepet jelentenek. Izgalmas például, ahogy Katona *Ilka*-bírálatából indul ki, amely szerint a monológoknak „csak ott van helye, hol az indulat annyira nőtt, hogy az indulatos elfeledkezik magánlétéről és indulatának tárgyában mintegy más testet látván, az ellen indul meg nyelve.” (208.) Nagy kérdés, hogy ezt a majdnem technikai jellegű megállapítást, mely általános érvényre aligha emelhető, hiszen ettől eltérő típusú monológokról is tudunk, mennyire indo-

kolt Kant azon tételével vetni össze, mely szerint „gondolkodni annyi, mint önmagunkkal párbeszédet folytatni.” (208.)

Maga Rohonyi Zoltán is tisztában van azzal, hogy okfejtései igazságtartalmát némelyik esetben nehéz kontrollálni. Legáltalában ilyenre utal óvatos fogalmazásmódja: „Katona József versének meghökkenítő »nem én vagyok / csak magam« (ti. »aki beszél«) kijelentését ebben a tágabb, a kanti ismeretkritika és hazai vitatói együtteseként értett kontextusában kell tehát az esztétikai tapasztalat alakulásához tartozóként és mintegy indexeként értelmeznünk, számolva a mediációs rendszer, a retorikai és poétikai hagyomány ellenállásával.” (207.) Roppant igényes erőfeszítései ilyen és hasonló kérdések tisztázására valóban a szakma élvonalában jelölik ki helyét még akkor is, ha distinkciói olykor vitára ingerelnek. Igyeckszik például elválasztani a „szűkkörűen felfogott tényítisztelet”-et és a „biografizáláson alapuló pozitivisták hagyomány”-t a „szituációs tematizálás”-ától, az értelmezői nézőpont reflektáltságától (8). Csakhogy sok esetben a kettő nem esik oly távol egymástól, hiszen a tényítisztelet és a biografizált pozitívizmus nélkülözhetetlen kiindulópont, az értelmezői nézőpont reflektáltsága pedig akaratlanul is az előbbieket által behatárolt körben tud mozogni. A történeti létezés interaktív formái ugyanis az előbbieket segítségével ellenőrizhetők és építhetők be a rendszerszerű ítéletalkotásba. Igaza van a szerzőnek, amikor azt mondja, hogy a *Bánk bán* látványosan elkülönül a neoklasszikától, baj legfeljebb azzal van, hogy mindaz, ami benne túlmutat a Dryden-Voltaire-féle neoklasszikán, az alig több, mint a gyakran neoklasszicistának mondott Schiller-dráma erőteljes Shakespeare-ha-

tással dúsított változata. (Lehet persze, hogy ez már romantikának nevezhető, tény azonban, hogy a *Haramiák* tizenhét évvel a romantika sokak által elfogadott születési éve, 1798 előtt született.) Abban is van igazság, hogy „aligha van még a felvilágosodáshoz mérhetően filozófiával telített kora művelődéstörténetünknek, mégis, paradoxálisan hangozzék bár, e kor értelmiségi képviselőinek többsége – felismerten vagy számukra rejtetten – súlyosan szenvedte meg a filozófiátlanságot: hiányzott az éppen adekvát helyzetmegragadó és leíró bölceleti nyelv” (115). Ezzel szembeállítható az a tény, hogy a világirodalom legnagyobb költőinek-íróinak jelentős hányada nem volt filozófiailag iskolázott, és sok példa igazolja, hogy filozófiai műveltség és művészi nívv között nincs egyenes összefüggés. Az is vitatható, hogy a kor nagy költőinek, Kölcseynek, Berzsenyinek „létehez tartozott rákérdezni a korra, s válságba jutottak, ha a választ nem tudták megfogalmazni.” Valóban találunk példát életművükben ilyesmire is, de a költőknek verseiktől, s a kornak a költőtől megoldást váró művészet koncepciójának általános érvényét joggal lehet kétségbe vonni.

Természetesen rendkívüli értéke – emellett is – a dolgozatnak a filozófiatörténeti összefüggések feltárása, amit Rohonyi Zoltán páratlan felkészültsége biztosít. Kár, hogy többnyire a sokat emlegetett és kutatott szerzők, Kant, Hegel, Herder nyomába ered, illetve nyomait veszi számba. Ha már ennyi energiát szánt a német filozófia történetének tanulmányozására, ami egyébként csak többszörös áttétellel releváns irodalomtörténetünk vonatkozásában, akkor felfigyelhetett volna (mások mellett) Johann Georg Hamannra, aki

ugyan már Kölcsey születése előtt meghalt, de mestere volt Herdernek, s Goethe a 18. század legnagyobb emberének mondta. Az egyoldalúságoktól nem mentes utókor sietett elfelejteni, hiszen Voltaire-t a század Luciferének nevezte, s vallási fordulata után a felvilágosodást szőröstül-bőröstül elutasította. Ugyanakkor igen fontos dolgokat mondott (Wellek kritikátörténete is felhívja erre a figyelmet), azt például, hogy az egész világmindenség az Isten nyelve, a költészet pedig ennek a követése, utánzása. A költészet tehát egykorú a vallással, az emberi tudással: „A költészet az emberi faj anyanyelve, amint [...] a festészet régiebb, mint az írás, az éneklés, mint a szavalás, a hasonlat, mint a szillogizmus, a csere, mint a kereskedelem.” A keleti költészetet, az Ószövetséget, Homéroszt nem népköltészetnek tartotta, mint Herder, hanem parabolának, s szinte minden költészetet szentnek. Mindezzel voltaképpen ő is a neoklasszikus kánont bomlasztja, a régmúlt miszticizmusát, a neoplatonizmust, sőt a lutheránus pietizmust kapcsolva össze a német romantikával.

Szerzőnk műveltsége és precizitása oly imponáló, hogy legfeljebb keresve találhatunk apró „szeplőket” a kötetben. A 10. lapon például „erőtlenül szubjektívizált,

(Barta János-i értelemben) emotív és intenzitást fokozó funkciójú” költői nyelvről értekezik anélkül, hogy az idézet helyét (hogy ti. Barta János mely művének melyik helyére céloz) megadná. Hasonló furcsaság fordul elő a 123. lapon: Zubreczky Györgyöt idézi anélkül, hogy a citált helyet megjelölje.

Apróbb ellenvetések talán tovább sorolhatók volnának, de ez nem volna igazán méltó *A romantikus korszakküszöb* kétségbe nem vonható tudományos rangjához. Nagy anyagon végzett, naprakészen korszerű metodikával bonyolított, új eredményeket produkáló, magas színvonalú tudományos teljesítmény ez a kötet. Rohonyi Zoltán példásan magasra állítja a mércét, mikor nem kevesebbre vállalkozik, mint a „magyar Kant- (és posztkantianus) recepció történet-aszpektusú és strukturális” megvilágítására, ami „érzékeltetheti az eredeti kérdésirány eltérő percepcióit és hatáskomponensként való érvényesülését a tradíció által közvetített műfajok és hangnemek poétikai rendjében.” (39.) A korszak ilyen szempontú megközelítése eredeti és tartósan érvényes eredményekkel gyarapítja a magyar koraromantika szakirodalmát.

Imre László

KATONA JÓZSEF: VERSEK, TANULMÁNYOK, EGYÉB ÍRÁSOK

Kritikai kiadás, kiad. Orosz László, Budapest, Balassi Kiadó, 2001, 281 l. + 8 t.

A Katona-kritikai kiadás előtörténetéről a sajtó alá rendező *Bevezetéséből* tájékozódhatunk (5). Az 1970 körül még tervezett edíciónak ez a szövegkorpusz a negyedik kötetébe került volna bele, együtt a történeti művekkel. Az MTA Textológiai

Munkabizottsága később úgy határozott, hogy a már 1942-ben kezdeményezett kritikai kiadásból (vö. 201) csak a főmű, a *Bánk bán* gyorsabb kiadása indokolt, a többi boldogabb időkre halasztotta. Nemzeti drámánkat Orosz László rendezte sajtó